

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του διευθυντή της σειράς	9
Πρόλογος	13
1. Συνεχείς αλλαγές τόπου και εργασίας	19
2. Ρουτίνα	47
3. Ευελιξία	69
4. Δυσανάγνωστο καθεστώς	97
5. Ανάληψη ρίσκων	115
6. Η ηθική της εργασίας	151
7. Αποτυχία	183
8. Η επικίνδυνη αντωνυμία	213
Παράρτημα: Στατιστικοί πίνακες	233

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Καπιταλιστές και εργάτες υπάρχουν εδώ και πάρα πολύ καιρό, η λέξη «καπιταλισμός» όμως έχει μια μάλλον βραχεία ιστορία. Εμφανίστηκε μόλις τον 19ο αιώνα ως περιγραφή ενός οικονομικού συστήματος. Είναι εντυπωσιακό ότι για πρώτη φορά ο ποιητής Samuel Taylor Coleridge, στο έργο του *Table Talk*, το 1823, μίλησε για «καπιταλιστές» που «είχαν εργάτες στην εξουσία» τους. Μια γενιά αργότερα, ο Marx επεξεργάστηκε αυτή την ιδέα στις έννοιες της κατοχής των μέσων παραγωγής, του εργασιακού μισθού και του ταξικού αγώνα. Μόλις το 1880 γερμανοί σοσιαλιστές χρησιμοποίησαν τη λέξη «καπιταλισμός» με τη βεβαιότητα ότι η σημασία της θα γινόταν κατανοητή από ευρύτερους κύκλους.

Από το ξεκίνημα της χρήσης της, τόσο η ίδια η λέξη «καπιταλισμός» όσο και το αντικείμενό της υπέστησαν σημαντικές αλλαγές στο νόημα, δεδομένου ότι το σύστημα που περιέγραφε η λέξη μετασχηματίστηκε ριζικά κατά τη διάρκεια της σύγχρονης εποχής. Οι μαρξιστές χρησιμοποίησαν τον όρο «βιομηχανικός καπιταλισμός» σε μια προσπάθεια να βελτιώσουν τον ορισμό του Coleridge. Η ουσία του ορισμού του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν ότι οι καπιταλιστές «εξουσίαζαν εργάτες και μηχανήματα», μια διατύπωση που ανταποκρινόταν

πλήρως στα δεδομένα της περιόδου από το τέλος του 18ου έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Ως «μεταβιομηχανικός καπιταλισμός» θεωρήθηκε το γεγονός ότι οι καπιταλιστές εξουσιάζουν όχι μόνο τα μηχανήματα, αλλά και την τεχνική γνώση και την επικοινωνία. Ως «κρατικός καπιταλισμός» ορίστηκε ο έλεγχος των μέσων παραγωγής από το κράτος, μια κατάσταση που μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα θεωρήθηκε καταστροφή σε πολλά τμήματα του πλανήτη.

Σήμερα η έκφραση «ευέλικτος καπιταλισμός» περιγράφει ένα σύστημα που είναι κάτι περισσότερο από μετεξέλιξη ενός παλιού θέματος. Η έμφαση δίνεται στην ευελιξία. Οι ακαμψίες της γραφειοκρατίας και οι αρνητικές πλευρές της μηχανιστικής ρουτίνας δέχονται επίθεση. Ζητούν από τους εργαζομένους να ενεργούν με ευστροφία, να είναι ανοιχτοί στις αλλαγές μέσα σε λίγο χρόνο, να επωμίζονται συνεχώς κινδύνους, να εξαρτώνται λιγότερο από κανονισμούς και τυπικές διαδικασίες.

Αυτή η έμφαση που δίνεται στην ευελιξία αλλάζει το ίδιο το νόημα της εργασίας και επομένως και τις λέξεις τις οποίες χρησιμοποιούμε γι' αυτή. Η αγγλική λέξη «career», για παράδειγμα, σήμαινε αρχικά δρόμο για άμαξες και, όταν χρησιμοποιήθηκε τελικά σε σχέση με την εργασία, σήμαινε τον δρόμο για τις οικονομικές επιδιώξεις του ατόμου στη διάρκεια του εργάσιμου βίου του. Ο ευέλικτος καπιταλισμός εμποδίζει την κανονική πορεία της σταδιοδρομίας, αφού υποχρεώνει τους εργαζομένους να μεταπηδούν ξαφνικά από ένα είδος εργασίας σε άλλο. Τον 14ο αιώνα η αγγλική λέξη «job» σήμαινε μέρος ή κομμάτι κάποιου πράγματος που μπορούσε να μεταφερθεί. Σήμερα η ευελιξία επαναφέρει αυτή την κρυμμένη σημασία της λέξης «job», αφού στη διάρκεια της ζωής τους οι άνθρωποι ασκούν μέρη εργασίας, κομμάτια δουλειάς.

Είναι πολύ φυσικό η ευελιξία να προκαλεί ανησυχία. Οι άνθρωποι δεν ξέρουν αν τα ρίσκα τα οποία επωμίζονται θα τους

αποζημιώσουν, δεν ξέρουν ποιους δρόμους να ακολουθήσουν. Στο παρελθόν, για να απαλλαγούν από τους άσχημους συνειρμούς τους οποίους προκαλεί η έκφραση «καπιταλιστικό σύστημα», ανέπτυξαν πολλές περιφράσεις, όπως «σύστημα ιδιωτικής πρωτοβουλίας» ή «σύστημα της ελεύθερης αγοράς». Σήμερα η λέξη ευελιξία είναι ένας άλλος τρόπος για να απαλλάξουν τον καπιταλισμό από τους συνειρμούς της καταπίεσης τους οποίους προκαλεί. Χτυπώντας τις ακαμψίες της γραφειοκρατίας και δίνοντας έμφαση στο ρίσκο, ισχυρίζονται ότι η ευελιξία δίνει στους ανθρώπους μεγαλύτερη ελευθερία να διαμορφώσουν τη ζωή τους. Στην πραγματικότητα η νέα τάξη πραγμάτων δεν καταργεί απλώς τους κανόνες του παρελθόντος, αλλά τους αντικαθιστά με νέες μορφές ελέγχου – όμως οι άνθρωποι δυσκολεύονται να κατανοήσουν αυτές τις νέες μορφές ελέγχου. Ο νέος καπιταλισμός συνιστά καθεστώς εξουσίας που συχνά αποκρυπτογραφείται δύσκολα.

Η πλευρά της ευελιξίας που ίσως προκαλεί τη μεγαλύτερη σύγχυση είναι οι επιπτώσεις τις οποίες έχει στον χαρακτήρα των ανθρώπων. Οι παλιοί άγγλοι ομιλητές και στην πραγματικότητα οι συγγραφείς από την εποχή της αρχαιότητας δεν είχαν καμιά αμφιβολία για τη σημασία της λέξης «χαρακτήρας». Είναι η ηθική αξία την οποία αποδίδουμε στις επιθυμίες μας και στις σχέσεις μας με άλλους. Ο Οράτιος γράφει ότι ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου εξαρτιέται από τις σχέσεις του με τον κόσμο. Με αυτή την έννοια η λέξη «χαρακτήρας» είναι πιο περιεκτικός όρος από τον σύγχρονο απόγονό του, την «προσωπικότητα», η οποία αφορά επιθυμίες και συναισθήματα που μπορεί να υποβόσκουν μέσα μας και να μην τα γνωρίζει κανείς άλλος.

Ο όρος χαρακτήρας εστιάζεται ιδιαίτερα στη μακροπρόθεσμη πλευρά της συναισθηματικής εμπειρίας μας. Ο χαρακτήρας εκφράζεται μέσω της αφοσίωσης και της αμοιβαίας δέ-

σμευσης ή μέσω της επιδίωξης μακροπρόθεσμων στόχων ή μέσω της πρακτικής που αναβάλλει την ικανοποίηση του ατόμου χάριν ενός μελλοντικού σκοπού. Από τα συγκεκριμένα συναισθήματα που υπάρχουν εντός μας ανά πάσα στιγμή επιδιώκουμε να σώσουμε και να συντηρήσουμε μερικά συναισθήματα. Αυτά τα σταθερά συναισθήματα θα υπηρετούν τον χαρακτήρα μας. Ο χαρακτήρας αφορά τα προσωπικά γνωρίσματα τα οποία εκτιμούμε στον εαυτό μας και για τα οποία επιδιώκουμε να μας εκτιμούν οι άλλοι.

Πώς αποφασίζουμε τι έχει μόνιμη αξία στον εαυτό μας σε μια κοινωνία που είναι ανυπόμονη, που εστιάζεται στην τωρινή στιγμή; Πώς μπορούμε να επιδιώξουμε μακροπρόθεσμους στόχους σε μια οικονομία προσηλωμένη στο βραχυπρόθεσμο; Πώς μπορούμε να συντηρούμε την αμοιβαία αφοσίωση και τις αμοιβαίες δεσμεύσεις εντός θεσμών που διαλύονται συνεχώς ή επανασχεδιάζονται διαρκώς; Αυτά τα ζητήματα σε σχέση με τον χαρακτήρα θέτει ο νέος ευέλικτος καπιταλισμός.

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΕΙΚΟΣΙ ΠΕΝΤΕ ΧΡΟΝΙΑ ο Jonathan Cobb και εγώ γράψαμε ένα βιβλίο για τους αμερικανούς εργαζομένους, το *The Hidden Injuries of Class*. Στο *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος* αναλύω μερικά από τα ζητήματα για την εργασία και τον χαρακτήρα των ανθρώπων που αναπτύσσονταν και σε εκείνο το έργο, εξετάζοντάς τα όμως στο πλαίσιο μιας οικονομίας η οποία άλλαξε ριζικά. *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος* είναι μάλλον μεγάλο δοκίμιο παρά βιβλίο, δηλαδή προσπάθησα ν' αναπτύξω πλήρως ένα θέμα του οποίου οι διάφορες πλευρές διαιρούνται σε πολύ σύντομα κεφάλαια. Στο *The Hidden Injuries of Class* ο Jonathan Cobb και εγώ στηριζόμαστε αποκλειστικά σε τυπικές συνεντεύξεις. Εδώ, όπως αρμόζει σε ένα δοκίμιο, χρη-

σιμοποίησα μεικτές και άτυπες πηγές, στις οποίες περιλαμβάνονται οικονομικά στοιχεία, ιστορικές αναφορές και κοινωνικές θεωρίες. Διερεύνησα επίσης την καθημερινή ζωή γύρω μου, όπως θα μπορούσε να κάνει ένας ανθρωπολόγος.

Αρχικά θα επισημάνω δύο πράγματα γι' αυτό το κείμενο. Ο αναγνώστης θα βρει συχνά φιλοσοφικές ιδέες να εφαρμόζονται στις συγκεκριμένες εμπειρίες ατόμων ή να ελέγχονται βάσει αυτών των εμπειριών. Δεν απολογούμαι γι' αυτό. Μια ιδέα πρέπει ν' αντέχει το βάρος της συγκεκριμένης εμπειρίας, διαφορετικά γίνεται απλώς και μόνο μια αφηρημένη έννοια. Δεύτερον, συγκάλυψα τις ταυτότητες των ατόμων πολύ περισσότερο απ' ό,τι κάνουμε όταν παρουσιάζουμε τυπικές συνεντεύξεις. Αυτό σημαίνει ότι άλλαξα τόπο και χρόνο και περιπτωσιακά συμπύκνωσα αρκετές απόψεις σε μία ή διαχώρισα μία άποψη σε πολλές. Αυτές οι μεταμφιέσεις απαιτούν την εμπιστοσύνη του αναγνώστη, όμως όχι την εμπιστοσύνη την οποία θα επιδίωκε ένας μυθιστοριογράφος με μια καλοφτιαγμένη αφήγηση, γιατί η συνοχή της μυθιστορηματικής αφήγησης απουσιάζει στην πραγματική ζωή. Ελπίζω να απέδωσα με ακρίβεια το νόημα αυτών που άκουσα, μολοντί δεν δίνω με ακρίβεια τις συνθήκες στις οποίες τα άκουσα.

Πρόσθεσα στο τέλος του βιβλίου μερικούς στατιστικούς πίνακες, τους οποίους επεξεργαστήκαμε ο Arturo Sanchez και εγώ και οι οποίοι βοηθούν να δείξουμε μερικές πρόσφατες οικονομικές τάσεις.

ΕΜΑΘΑ ΠΟΛΛΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ από τον Jonathan Cobb πριν από ένα τέταρτο του αιώνα. Επέστρεψα σ' αυτό το θέμα με παρακίνηση του Garrick Utley και για την πραγματοποίηση της μελέτης με βοήθησαν ο Bennett Harrison, ο Christopher Jencks

και η Saskia Sassen. Το δοκίμιο *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος* επιχειρεί να κατανοήσει μερικές από τις προσωπικές συνέπειες τις οποίες έχουν χαρακτηριστικά της σύγχρονης οικονομίας που όλοι γνωρίζουμε. Στον βοηθό μου Michael Laskawy οφείλω χρέος για την πνευματική συντροφικότητά του και την υπομονή του στην αντιμετώπιση των ποικίλων πρακτικών ζητημάτων που συνοδεύουν την έρευνα και τη συγγραφή.

Αυτό το δοκίμιο ξεκίνησε ως Darwin Lecture, που δόθηκε στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ το 1996. Το Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences μού προσέφερε τη δυνατότητα να γράψω αυτό το βιβλίο.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Donald Lamm και την Alane Mason, των εκδόσεων W. W. Norton & Company, καθώς και τον Arnulf Conradi και την Elizabeth Ruge, των εκδόσεων Verlag του Βερολίνου, οι οποίοι με βοήθησαν να διαμορφώσω το χειρόγραφο.